

รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม
ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
A Model of Folk Wisdom Transfer Based on the Eco-Cultural
Concepts in Buamas Sub-District, Borabue District,
Maha Sarakham Province

จำนงค์ อภัย¹
วิมลมาศ ปฐมวนิชกุล²
ชาตรี ศิริสวัสดิ์³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ทางด้านนิเวศวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ รวมถึงสาเหตุ และปัจจัยที่ทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อค้นหาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเพื่อศึกษา รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือกลุ่มภูมิปัญญา จำนวน 15 คนพื้นที่ วิจัย คือ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบกับนำ กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยมาประยุกต์ใช้ เครื่องมือที่ใช้ ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสังเกต แบบบันทึกการประชุม และแบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ ข้อมูลโดยอธิบายปรากฏการณ์เชิงอุปนัย

ผลการวิจัยปรากฏดังนี้

1. ตำบลบัวมาศเป็นตำบลที่ประวัติความเป็นมายาวนาน โดยอพยพถิ่นฐานมาจาก เมืองศรีภูมิ หรืออำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน อาชีพหลักของคนในตำบล คือ การ ทำนา มีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต วัฒนธรรมบางด้าน เช่น วัฒนธรรม การแต่งกายด้วยผ้าซิ่น ใส่โสร่ง วัฒนธรรมการกินอาหาร และประเพณีการลงแขกทำนา เริ่มจะ เลือนหายไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิประเทศ สิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจและ เทคโนโลยี แต่ยังรักษาประเพณีฮีตสิบสองถือปฏิบัติมาตั้งแต่อดีต เพื่อรักษาประเพณีอันดีงาม ให้ลูกหลานได้สืบทอดประเพณีต่อไป มีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของกู่บัวมาศ และดอนปู่ตา

¹ ดุษฎีบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

³ อาจารย์ประจำ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

2. องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มี 15 เรื่อง ได้แก่ ประเพณีหมู่บ้าน ประเพณีบัวมาศ วัฒนธรรมประเพณี การมัดหมี่ทอผ้าไหม หมอยาสมุนไพร การทอผ้าฝ้าย หมอยาแก้พิษแมลงกัดต่อย การทำส้มปลาจ่อม การทอเสื่อกก การจักสาน การหาปลา การทำปลาร้า การเก็บเห็ดป่า ดอนปู่ตา การสานแห และหมอยาแก้พิษงู ได้จัดกลุ่มภูมิปัญญาเป็น 4 ประเภท ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านอาหาร ภูมิปัญญาด้านเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค และ ภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อ

3. รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ประกอบด้วยวิธีการ 2 ซ 3ส ดังนี้ (3.1) วิธีการที่ 1 ซอม (แอบดู) แอบดูแอบมองการทำงานของภูมิปัญญา (3.2) วิธีการที่ 2 ซ่อย (ช่วยเหลือ) เข้าไปช่วยภูมิปัญญาทำงาน (3.3) วิธีการที่ 3 ส่อ (ซักถาม) ซักถามข้อสงสัย วิธีทำงาน หอองค์ความรู้จากตัวภูมิปัญญา (3.4) วิธีการที่ 4 สโ (จับกลุ่มคุย) พูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ (3.5) วิธีการที่ 5 สอน ถ่ายทอดให้องค์ความรู้

คำสำคัญ : รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น, นิเวศวัฒนธรรม

Abstract

The objectives of the research were to survey the phenomenon of eco-cultural changes in Baumas sub-district focusing on culture, traditions, beliefs, causes and factors, to explore the body of knowledge of folk wisdom and to study models of folk wisdom transfer based on eco-cultural concepts in Baumas Sub-District, Borabue District, Maha Sarakham Province. The target population was fifteen local experts in Baumas Sub-District, Borabue District, Maha Sarakham Province. The qualitative methodology was employed for the community-based research adopted from Thailand Research Fund Office. The instrument was an observation form, a note-taking form, and an interview form. The data were analyzed by the inductive method.

Results of the research were as follows:

1. According to the long history of Baumas Sub-district, the villagers immigrated from Sri Chaiphum City, Suwannaphum District, one district of Roi-Et province. Most of people in the sub-district are farmers. They have preserved their cultural identity for many years such as clothing: sarong for male and female, food and growing rice by asking the help from friends or neighbours. Heet Sip Song traditions have been particularly persevered for the next generation, and the

villagers have believed in the magical power of Buamas Shrines and Don Pu Ta. However, the culture and traditions have disappeared gradually from their community. The main reasons may be caused by the changes of environment, society, economy, and technology.

2. In case of the body of knowledge of folk wisdom in Buamas Sub-district, the knowledge of Buamas Sub-district was classified into fifteen sub-topics: history of community, history of Buamas shrine, Mudmee silk production, herbal experts, cotton cloth weaving, herbal medicine for pregnant woman, making soured fish, making sedge mat, handicraft, fishing, making fermented fish, mushroom pick, Don Pu Ta, making fishing net and herbal medicine for snake venom. The folk wisdom was divided into four main topics: foods, clothing, herbal medicine and culture, traditions including beliefs.

3. Regarding a model of the folk wisdom transfer based on the eco-cultural concepts was composed of five methods/strategies: (3.1) Peeping at the local wisdom (3.2) Help of the local wisdom (3.3) Questioning (3.4) Informal Group discussion (3.5) Instruction

Keywords : a model of the folk wisdom transfer, eco-cultural

บทนำ

ชุมชนท้องถิ่นที่ผู้คนอาศัยอยู่ถือว่าเป็นสถาบันหลักทางสังคม ที่ต้องได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนนำค่านิยมและวัฒนธรรมที่ดีงามของไทยเป็นฐานในการพัฒนาคนและสังคม สนับสนุนการค้นหาอัตลักษณ์อันโดดเด่นของชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้ และปลูกฝังความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน โดยอนุรักษ์และฟื้นฟู ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งส่งเสริมกลไกเชิงสถาบันในชุมชนท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมสร้างความเข้าใจในพหุวัฒนธรรม สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความมั่นคงทางวัฒนธรรมและดำรงไว้ ซึ่งอัตลักษณ์ของชุมชน ส่งเสริมการขยายผลและพัฒนาศักยภาพของคนสามวัย เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และสร้างความเข้าใจที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตในการอยู่ร่วมกับครอบครัว ชุมชนอย่างอบอุ่นและเข้มแข็ง มีการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต สร้างโอกาสการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องให้คนทุกกลุ่มทุกวัยสามารถเข้าถึงแหล่งเรียนรู้และองค์ความรู้ที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ใหม่ สร้างกระแสสังคมให้การเรียนรู้เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน มีนิสัยใฝ่รู้ รักการอ่านตั้งแต่วัยเด็ก และส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของคนต่างวัย ควบคู่กับการพัฒนาองค์ความรู้ของท้องถิ่นทั้งจากผู้รู้

ปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและมั่นคงของชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2554 : 50-51)

การเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศ สิ่งแวดล้อม สภาพแวดล้อมของโลก ทำให้สภาพภูมิประเทศของชุมชนท้องถิ่นเปลี่ยนไป ภัยจากธรรมชาติ ทำให้พื้นที่เปลี่ยนสภาพ ต้นไม้ที่อยู่ตามไร่นาถูกโค่นเพื่อปรับสภาพไร่นาให้สามารถประกอบอาชีพได้สะดวก หรือนำไปทำเป็นที่อยู่อาศัย ระบบนิเวศที่อยู่รอบๆ เปลี่ยนจากเดิม สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในธรรมชาติ พืช สัตว์ บางชนิดได้เริ่มหายไปหรือลดน้อยลง จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ทำให้สภาพสังคม วัฒนธรรม ของคนในชุมชนท้องถิ่นต้องเปลี่ยนเพื่อปรับตัวให้สามารถอยู่ร่วมกับคน สิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติได้ การปรับเปลี่ยนดังกล่าวเรียกว่า นิเวศวัฒนธรรม ซึ่งการปรับตัวของคนทางนิเวศวัฒนธรรมดังกล่าว ทำให้เกิดองค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาในด้านต่างๆ เพื่อให้การดำรงชีวิตสามารถอยู่รอดและยืนหยัดอยู่ในสังคมได้ต่อไป ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นสิ่งล้ำค่า มีคุณค่า ที่คนสมัยปัจจุบันจะต้องสืบทอดไว้ ให้เด็กและเยาวชนคนรุ่นหลังได้เรียนรู้ไว้เพื่อเป็นภูมิคุ้มกัน รองรับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของโลกที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ภูมิปัญญาที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ และภูมิปัญญาที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

โดยผู้วิจัยได้มองว่าตำบลบัวมาศเป็นตำบลที่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน มีกู่บัวมาศ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมในศิลปะขอม สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 เป็นโบราณสถานสำคัญที่ผู้คนเคารพบูชา มีความเป็นเอกลักษณ์ และเป็นอัตลักษณ์อันโดดเด่นของหมู่บ้าน ผู้คนที่อาศัยอยู่ในตำบลบัวมาศได้ผ่านเหตุการณ์ ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงต่างๆ มีประสบการณ์มีองค์ความรู้ในตัวภูมิปัญญามากมาย ควรมีการอนุรักษ์และสืบทอดให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้และนำมาปรับใช้กับการดำรงชีวิต โดยความรู้ในเรื่อง วัฒนธรรมเก่าๆ ประเพณี ความเชื่อ ประวัติของหมู่บ้าน และประวัติของกู่บัวมาศนั้น ส่วนมากจะอยู่ในตัวของปราชญ์หรือภูมิปัญญาของหมู่บ้าน ซึ่งในขณะนี้ปราชญ์และภูมิปัญญาเหล่านี้อายุล่วงเข้าสู่วัยชรามากแล้ว การสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นเริ่มขาดหายไป เมื่อเห็นปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนตำบลบัวมาศแล้ว จึงต้องการศึกษาการปรับตัวของคนในตำบลบัวมาศทางนิเวศวัฒนธรรมและกระบวนการเปลี่ยนผ่านองค์ความรู้ที่อยู่ในตัวผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สืบทอดองค์ความรู้ทางด้านนิเวศวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ประวัติของหมู่บ้าน และประวัติของกู่บัวมาศ ให้คนรุ่นหลังได้ทราบถึงรากเหง้าตัวตนและการปรับตัวให้อยู่กับสิ่งแวดล้อมของชุมชนในอดีต เพื่อนำเอาองค์ความรู้ที่ได้ไปปรับใช้ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่บนโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงไปนี้อย่างเป็นสุขสืบไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลงของชุมชนทางด้านนิเวศวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ รวมถึงสาเหตุ และปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จากอดีตถึงปัจจุบัน
2. เพื่อค้นหาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
3. เพื่อศึกษารูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ขอบเขตการวิจัย

1. กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ภูมิปัญญาในตำบลบัวมาศ จำนวน 15 คน เลือกจากภูมิปัญญาที่เป็นผู้รู้ และเป็นผู้มีความสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้
2. พื้นที่ในการวิจัย คือ พื้นที่ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 9 หมู่บ้าน
3. ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย 10 เดือน ระหว่างเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2555 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2556

วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษาปรากฏการณ์วิทยาเชิงสังคม ในชุมชนบ้านบัวมาศและชุมชนอื่นในพื้นที่ตำบลบัวมาศ มุ่งเน้นประเด็นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่โดยรอบๆบริเวณ กุ๋บัวมาศ วิเคราะห์ข้อมูลอธิบายปรากฏการณ์เชิงอุปนัย ประกอบกับนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยมาประยุกต์ใช้

1. ศึกษาปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลงของชุมชนทางด้านนิเวศวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ รวมถึงสาเหตุ และปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จากอดีตถึงปัจจุบัน โดยกำหนดประเด็นที่จะศึกษา เส้นทางการสำรวจชุมชน กลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูล ค้นหาเอกสารประวัติของหมู่บ้าน ประวัติของกุ๋บัวมาศ สำรวจชุมชน สัมภาษณ์เชิงลึกผู้รู้ปราชญ์ชาวบ้าน สังเกตกิจกรรม งานประเพณีต่างๆ สัมภาษณ์ผู้รู้ในกิจกรรม และประเพณี ทำแผนที่ชุมชน นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และนำข้อมูลจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม มาสังเคราะห์ หาสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรมในตำบลบัวมาศ

2. ค้นหาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดยสัมภาษณ์เชิงลึกภูมิปัญญาท้องถิ่น หาคำความรู้ที่มี สังเคราะห์ ข้อมูลที่ได้จัดทำแผนที่ภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. ศึกษารูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม ของ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดยจัดประชุมสนทนากลุ่ม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ อาวุโส นักวิชาการ ผู้วิจัยและทีมวิจัย นำข้อมูลที่ได้จากการสังเคราะห์ ในข้อ 1 และ ข้อ 2 นำเสนอต่อวงสนทนา หารูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดยนำแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 หลักพุทธธรรม(อิทัปปัจจยตา) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และฐานคิด “รู้จักรักเหง้า รักษาเอกลักษณ์ สร้างภูมิคุ้มกันชุมชน ปรับตนทันต่อการเปลี่ยนแปลง” เป็นฐานในการสังเคราะห์ หารูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

เครื่องมือการวิจัย

1. แบบสัมภาษณ์

1.1 เป็นแบบมีโครงสร้าง ใช้สอบถามเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน ประวัติหมู่บ้าน ปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลงของชุมชนทางด้านนิเวศวัฒนธรรม เช่นวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และสาเหตุ ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จากอดีตถึงปัจจุบัน และองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.2 แบบไม่มีโครงสร้าง ใช้สอบถามเกี่ยวกับสภาพที่พบเห็น

2. แบบสังเกต ใช้บันทึกสิ่งพบเห็นขณะที่สังเกตเห็น ในงานประเพณี พิธีกรรม หรือ กิจกรรมต่างๆในชุมชน

3. แบบบันทึกการประชุม ใช้บันทึกการประชุมจากการสนทนากลุ่ม

การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างแบบสัมภาษณ์ ตามขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น นิเวศวัฒนธรรม กรอบแนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. ศึกษาวิธีการสร้างแบบสัมภาษณ์ 3.สร้างแบบสัมภาษณ์ 1 ฉบับ 4.นำแบบสัมภาษณ์ เสนออาจารย์ที่ปรึกษาขอคำแนะนำ 5.นำแบบสัมภาษณ์ ที่ปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษาเสนอต่อผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 ท่าน เพื่อตรวจสอบ 6.ปรับปรุงแก้ไขแบบสัมภาษณ์ ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญและนำเสนออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์อีกครั้ง ซึ่งผลการตรวจพิจารณาของผู้เชี่ยวชาญพบว่าข้อคำถามทุกข้อมีค่า IOC ตั้งแต่ 0.50 – 1.00 แสดงว่า มีค่าความเที่ยงตรงสูง สามารถนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลได้

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ มาเรียบเรียงให้เป็นระบบระเบียบ
2. ให้ความหมายกับข้อมูล
3. จัดหมวดหมู่ความหมายของข้อมูล (Categorize the Concepts) เป็นขั้นของการนำเอาความหมายที่ให้ไว้มาจัดเป็นหมวดหมู่ นำความหมายที่จัดหมวดหมู่แล้วมาตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัยเชิงวิเคราะห์
4. วิเคราะห์และสรุปรวบรวมความหมาย ให้ได้ข้อความรู้ตามวัตถุประสงค์การวิจัย

ผลการวิจัย

1. ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาพื้นที่เชิงพหุลักษณะ สัมภาษณ์เชิงลึกผู้รู้-ปราชญ์ในชุมชน ตำบลบัวมาศ และได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารประวัติของหมู่บ้าน ประวัติของหมู่บ้าน จากประเด็นที่กำหนดไว้ในการศึกษาทั้งการวิเคราะห์บทสัมภาษณ์ การสังเกตและวิเคราะห์เอกสาร พอจะสรุปได้ว่า บ้านบัวมาศ ตั้งอยู่ในอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม ทำนาเป็นอาชีพหลัก มีหนองบัวและหนองโนนทันเป็นแหล่งน้ำสำคัญของหมู่บ้าน โดยหนองบัวในอดีตจะมีบัวทอง ขึ้นเต็มไปหมด ชาวบ้านจึงนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน ชาวบ้านบัวมาศเดิมย้ายถิ่นฐานมาจากเมืองศรีภูมิ (สุวรรณภูมิ) มาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณโนนบ้านไก่อ๊ก ซึ่งจะอยู่ทางทิศใต้ของหนองบัว แต่เดิมจะเรียกชื่อ หนองบุดมาศ จากนั้นได้ย้ายมาทางฝั่งตะวันออกของหนองน้ำ เนื่องจากมีโรคระบาดจึงย้ายที่ตั้งมายังบ้านบัวมาศบริเวณปัจจุบัน เพื่อที่จะหาแหล่งน้ำเพิ่มคือหนองโนนทัน ในปัจจุบัน

ตำบลบัวมาศ เป็นตำบลใหญ่เดิมขึ้นกับมณฑลร้อยเอ็ด ด้วยมีอาณาเขตใหญ่จึงได้แยกการปกครองเป็นตำบลหนองม่วง และตำบลยาง เพื่อความสะดวกในการปกครอง ชาวบ้านบัวมาศทำนาเป็นหลัก โดยใช้แรงคนใช้จอบขุด แรงงานควาย มีการค้าขายผ้าขาว ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ครั่ง ปอ ไปขายที่โคราชและที่ต่างๆ โดยจะใส่เกวียน วัว ม้า หรือเดินเท้าไปขาย

การศึกษาในอดีตจะเรียนตามวัดในหมู่บ้านกับพระ ต่อจากนั้นจึงได้มาตั้งโรงเรียนวัดบ้านบัวมาศ และโรงเรียนบ้านบัวมาศในปัจจุบัน

สภาพพื้นที่บ้านบัวมาศ และบริเวณใกล้เคียง เป็นที่ราบลูกคลื่น ลักษณะดินเป็นดินปนทรายปะปนกับดินเกลือ (ดินเค็ม) ลักษณะภูมิอากาศเป็นมีสภาพอากาศร้อนและแห้งแล้ง ฤดูหนาวอากาศหนาวเย็น ฤดูร้อนอากาศร้อนจัด มีปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยน้อย ระยะเวลาที่ฝนตกชุกจะอยู่ในช่วงเดือนกันยายน – ตุลาคม แหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีอยู่หลายแหล่งในชุมชนมีปริมาณน้ำมากตลอดปีเพียงพอในการอุปโภคบริโภค มีอาชีพหลักคือทำนา นอกจากนี้ก็จะมีเลี้ยงสัตว์ปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกพืชไร่ เลี้ยงไหม ทอผ้า และทำงานรับจ้างทั่วไป ตำบลบัวมาศมีผู้รู้หรือปราชญ์ของชุมชน อยู่หลายด้าน โดยในแต่ละด้านจะมีผู้รู้อยู่หลายคน กระจายอยู่ในแต่ละหมู่บ้าน โดยแต่ละคนจะมีอายุอยู่ในชราภาพแล้ว

ปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ด้านวัฒนธรรม วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย จะเปลี่ยนเป็นบ้านสองชั้นได้ทุนบ้านส่วนมากจะก่ออิฐบล็อกให้ สามารถที่จะอาศัยพักนอน ทำรั้วที่เป็นกำแพงถาวรกันแต่ละบ้าน ลักษณะเป็นรั้วรอบขอบชิด วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการกิน เปลี่ยนไป เด็กๆ เริ่มจะนิยมกินอาหารที่สำเร็จรูป บางครอบครัวไม่ประกอบอาหารให้ยุ่งยากจะซื้ออาหารสำเร็จรูปที่ใส่ถนอมเตอรืโซ้คมาเร่ขายตามหมู่บ้าน วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ วิธีการทำนาในปัจจุบันจะแปรเปลี่ยนไปจากอดีต ส่วนมาจะนิยมทำนาหว่าน นำเครื่องจักรกลมาช่วยแทนการลงแขกช่วยกัน วัฒนธรรมที่สืบเนื่องจากการทำเกษตรกรรม ที่เหลือคือการมัดหมี่ทอผ้าไหม วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการแต่งกาย จะซื้อเสื้อผ้าตามท้องตลาดมาใส่แทน การใส่ผ้าซิ่น นุ่งผ้าขาวม้า หรือโสร่ง ในด้านวัฒนธรรมประเพณีชาวตำบลบัวมาศ มีบุญประเพณีต่างๆตลอดปี ส่วนประเพณีสำคัญที่สุดของชาวตำบลบัวมาศ คือ ประเพณีสงกรานต์บัวมาศ โดยชาวบ้านบัวมาศจะมีความเชื่อหรือเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่สองอย่าง คือ กุ๋มบัวมาศ และ ดอนปู่ตา โดยชาวบ้านจะมาสักการะบนบานศาลกล่าวขอพรอยู่ตลอดปี

สาเหตุ และปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของโลก ทำให้สภาพแวดล้อม สภาพธรรมชาติแปรเปลี่ยนไป การดำรงชีพของคนในตำบลบัวมาศถูกคุกคาม สภาพอากาศมีความร้อนอบอ้าว ฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดูกาล จากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมที่กำลังพัฒนาสู่โลกาภิวัตน์ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารมีเพิ่มมากขึ้น ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนในตำบลบัวมาศเริ่มเปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ ทำให้ผู้คนต้องเร่งรีบในการทำงานหาเงิน จากการทำนาคำเปลี่ยนเป็นทำนาหว่านเพื่อให้รวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงของโลกเทคโนโลยี ความล้ำสมัยของเทคโนโลยีมีมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนทั้งวัฒนธรรมการกิน การแต่งกาย หรือแม้กระทั่งที่อยู่อาศัยหรือการประกอบอาชีพ

2. องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยและทีมวิจัยได้สัมภาษณ์เชิงลึกภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้จัดทำแผนที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละด้านไว้เพื่อให้สะดวกในการสืบค้นข้อมูล และได้ถอดองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นบางส่วนที่ได้จากการเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ ศึกษาพหุลักษณะพื้นที่ สามารถค้นพบภูมิปัญญาในตำบลบัวมาศ ซึ่งเป็นผู้รู้ ผู้มีความสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ดังมีรายชื่อต่อไปนี้ นายสำลี พันธวงศ์ ด้านประวัติกุ๋มบัวมาศ นายปอง ชีชา ด้านวัฒนธรรมประเพณี นางเฝ้า สุดตานา ด้านมัดหมี่ ทอผ้าไหม นายเขียว ภูรับ ด้านหมอยาสมุนไพร นางสีดา พิมพ์ภักดิ์ ผู้รู้ด้านทอผ้าฝ้าย นายเสน คมะปะเต ด้านหมอยาแก้พิษแมลงอ้อน นางโฮม มูลวงษ์ ด้านทำส้มปลาจ่อม นางน้อย สิงห์ทอง ด้านทอเสื่อ กก นายดก จันทะพัต ด้านจักสาน นายคำจันทร์ เหมชูย้ง ด้านหาปลา นางแข่ง สาเลา ด้านการทำปลาร้า นางชรี สาเลา ด้านการเก็บเห็ดป่า นายเปี่ยม พรอินทร์ ด้านดอนปู่ตา นายทองพวน ดวงศรี ด้านการสานแห นายบัว มูลวงษ์ ด้านยาแก้พิษงู และได้จัดกลุ่มภูมิปัญญาเป็น 4 หมวด ดังนี้ ประเภทที่ 1 ภูมิปัญญาด้านอาหารได้แก่การเก็บเห็ดป่า การหาปลา การทำปลาร้า และการ

ทำส้มปลาจ่อม ประเภทที่ 2 ภูมิปัญญาด้านเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ ได้แก่การจักสาน การสานแห การมัดหมี่ทอผ้าไหม การทอผ้าฝ้าย และการทอเสื่อกก ประเภทที่ 3 ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค ได้แก่ หมอยาสมุนไพร หมอยาแก้พิษแมลงกัดต่อย และหมอยาแก้พิษงู และประเภทที่ 4 ภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อ ได้แก่ วัฒนธรรมประเพณี ประเพณีบุญบั้งไฟ และคอนปู้ตา

3. จากการสังเคราะห์ข้อมูลจากการประชุมสนทนากลุ่ม ทำให้ได้ข้อค้นพบรูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ประกอบด้วยวิธีการ

2ข3ส ดังนี้

3.1 วิธีการที่ 1 ซอม (แอบดู) แอบดูแอบมองการทำงานของภูมิปัญญา โดยตอนเด็กๆ จะคอยซอมดู (แอบดู) ผู้ใหญ่ทำ สนใจเห็นแล้ว จึงเข้ามาช่วยเอ็ด (ช่วยทำ) จากนั้นพอโตขึ้นมานิดหน่อย จะมาเป็นลูกมือจดจำวิธีการ พอโตจะทำเอง โดยผู้ใหญ่จะคอยแนะนำ หรือเวลามีปัญหาจะไปสอบถาม จะทำเองมาเรื่อยๆจนชำนาญมาถึงปัจจุบัน

3.2 วิธีการที่ 2 ซ่อย (ช่วยเหลือ) เข้าไปช่วยภูมิปัญญาทำงาน จะคอยซ่อย (ช่วย) ผู้ใหญ่ทำมาตั้งแต่เด็กๆ เห็นขั้นตอนวิธีการจึงจดจำเอา พอโตตนเองต้องลงมือทำเอง

3.3 วิธีการที่ 3 ส่อ (ซักถาม) ซักถามข้อสงสัย วิธีการทำงาน หาคำรู้จากตัวภูมิปัญญา เห็นเพื่อนบ้านทำอยากทำเป็น ต้องไปส่อ (สอบถาม) เอาความรู้ขั้นตอนวิธีการ

3.4 วิธีการที่ 4 โส (จับกลุ่มคุย) พูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ตอนทดลองทำใหม่ๆ จะมีปัญหาหลายๆ อย่าง เคล็ดลับต่างๆในการทำต้องคอยไปแอบฟังเอาตอนที่คนที่ทำเก่งๆ เขาโส (จับกลุ่มคุย) กัน

3.5 วิธีการที่ 5 สอน ถ่ายทอดให้หาคำรู้ เมื่อไปซ่อย (ช่วย) ผู้ใหญ่ทำ ท่านเห็นสนใจจึงจะสอนแนะนำวิธีการขั้นตอนต่างๆให้

อภิปรายผล

จากผลการวิจัย รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มีประเด็นที่ควรอภิปราย ดังนี้

1. ปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลงของชุมชนทางด้านนิเวศวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ รวมถึงสาเหตุ และปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จากอดีตถึงปัจจุบัน พบว่า ตำบลบัวมาศเป็นตำบลที่ประวัติความเป็นมายาวนาน ปัจจุบันตำบลบัวมาศถูกแบ่งตามลักษณะทางการปกครองเป็น 9 หมู่บ้าน ผู้คนในตำบลมีความรักใคร่กลมเกลียวกัน โดยมีภูมิลำเนาเป็นสถานที่สำคัญเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ อาชีพหลักของคนในตำบล คือ การทำนา เลี้ยงสัตว์ อาชีพเสริม ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทำไร่นาสวนผสม ผู้คนในหมู่บ้านส่วนมากจะเป็นเด็กกับคนวัยชรา คนวัยหนุ่มสาววัยทำงานส่วนใหญ่จะไปทำงานรับจ้างที่กรุงเทพมหานครและ

ต่างจังหวัด เป็นตำบลที่มีวัฒนธรรมที่เป็นตัวตนของตนเองในด้านต่างๆที่ได้สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตหลายอย่าง วัฒนธรรมในบางด้านบางเรื่อง เช่น วัฒนธรรมการแต่งกายด้วยผ้าซิ่น ใส่สร้อย วัฒนธรรมการกินอาหาร และประเพณีการลงแขกทำนา เริ่มจะเลือนหายไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ สภาพสังคม สภาพเศรษฐกิจและเทคโนโลยี แต่ยังคงรักษาประเพณีที่ได้ถือปฏิบัติมาตั้งแต่อดีต มีการจัดงานประเพณีอยู่ตลอดปีเพื่อรักษาประเพณีอันดีงามให้ลูกหลานได้ซึมซับและสืบทอดประเพณีเหล่านี้ทั้งสิบสองเดือนต่อไปเพื่อให้ความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ครอบครัว และการประกอบอาชีพให้ประสบผลได้ข้าวเต็มยุ้งเต็มฉาง มีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน จะไม่รบกวนหรือทำลายสถานที่เหล่านี้ และก่อนจะทำกิจกรรมใดๆจะมีการไปบนบานศาลกล่าวบวงสรวงขอพรทุกปี สอดคล้องกับงานวิจัยของโรว์แลนด์ เอส รัสเซล (Rowland S. Russell. 2007 : 229-288) ที่ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยา : การรบกวนและการฟื้นฟูด้านจิตวิญญาณและที่ดิน พบว่ากระบวนการฟื้นฟูและการรบกวนธรรมชาติ ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดภูมิปัญญา มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ รวมถึงชุมชน และตัวบุคคล สอดคล้องกับงานวิจัยของฉาณิกา เงินอัน (2551 : 118-133) ได้ทำการศึกษาการวิจัยและพัฒนารูปแบบการจัดทำหน่วยการเรียนรู้แบบบูรณาการบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ของนักเรียนชาวไทยภูเขา พบว่า นักเรียนมีความรู้ เข้าใจและตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวไทยภูเขา พร้อมทั้งอนุรักษ์และสืบทอด ตลอดจนนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

2. องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม พบว่า มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เหมาะสมในการสืบทอด ได้แก่ ภูมิปัญญาเรื่องประวัติตำบลบัวมาศ วัฒนธรรมประเพณี การมัดหมี่ การทอผ้าไหม หมอยาสมุนไพร การทอผ้าฝ้าย หมอยาแก้พิษแมลงลูกอ่อน การทำส้มปลากุ้ง การทอเสื่อกก การจักสาน การหาปลา การทำปลาร้า การเลี้ยงกบ ดอนปู่ตา การเลี้ยงหมู และการแก้พิษงู และได้จัดกลุ่มภูมิปัญญาเป็น 4 หมวด ดังนี้ ประเภทที่ 1 ภูมิปัญญาด้านอาหาร ประเภทที่ 2 ภูมิปัญญาด้านเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ ประเภทที่ 3 ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค และประเภทที่ 4 ภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อ

สอดคล้องกับสามารถ จันทร์สุรย์ (2536 : 150-152) กล่าวว่าชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาตลอด และสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่างๆ และแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม สอดคล้องกับงานวิจัยของพรณสิริ กุลนาถศิริ (2552 : 223-236) ที่ได้ทำการศึกษารูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นของจังหวัดสุโขทัย พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการจัดการเรียนรู้ ได้แก่ การสืบสานองค์ความรู้อย่างต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น การถ่ายทอดองค์ความรู้พื้นบ้านและภูมิปัญญาจากผู้รู้ จากปราชญ์ชาวบ้านทั้งในด้านวิถีชีวิตและด้านอาชีพ

3. รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม ของตำบลบัว
มาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ประกอบด้วยวิธีการ 2x3ส ดังนี้

3.1 วิธีการที่ 1 ซอม (แอบดู) แอบดู แอบมองการทำงานของภูมิปัญญา

3.2 วิธีการที่ 2 ซ่อย (ช่วยเหลือ) เข้าไปช่วยภูมิปัญญาทำงาน

3.3 วิธีการที่ 3 ส่อ (ซักถาม) ซักถามข้อสงสัย วิธีการทำงาน หอองค์ความรู้จากตัว
ภูมิปัญญา

3.4 วิธีการที่ 4 โส (จับกลุ่มคุย) พูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ซึ่งมีภูมิปัญญาได้

3.5 วิธีการที่ 5 สอน ถ่ายทอดให้องค์ความรู้

สอดคล้องกับรูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา
แห่งชาติ (2545 : 15-17) ได้นำเสนอไว้ว่าการสืบทอดภูมิปัญญาแห่งแรกคือ ภายในครอบครัว
จากพ่อ แม่ ลูก เครือญาติใกล้ชิดที่ถ่ายทอดให้กันและกัน เพื่อสืบทอดภูมิปัญญา ความรู้หลาย
อย่างจะมีการเผยแพร่ให้แก่คนอื่น ถือว่าเป็นมรดกของวงศ์ตระกูล เช่น ความรู้เรื่องการรักษาโรค
ยาสมุนไพร ส่วนใหญ่จะมีเคล็ดลับที่จะถ่ายทอดให้คนที่ต้องการให้เป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาอันเป็น
มรดก ดังกล่าวนั้น อย่างไรก็ตามมีหลายๆ อย่างที่ไม่ได้แสดงออกมาอย่างชัดเจนว่าเป็นการถ่ายทอด
หรือการสืบทอด เพราะการเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น พ่อสอนลูกให้ไถนาดูแล
เลี้ยงสัตว์ สอนให้ตีเหล็ก เป็นการถ่ายทอดโดยการลงมือปฏิบัติร่วมกันเป็นคนช่วยพ่อ ดูว่าพ่อทำ
อย่างไรแล้วก็เลียนแบบพ่อ สอดคล้องกับงานวิจัยของพระสุริยา มาตย์คำ (2552 : 226-265) ที่
ศึกษาการพัฒนากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาหมอพั้นบ้านในประเทศไทยและสาธารณรัฐ
ประชาธิปไตยประชาชนลาว พบว่า ในด้านระบบการสืบทอดภูมิปัญญาหมอพั้นบ้าน มีวิธีสืบทอด
6 วิธี ได้แก่ การบอกเล่า การบรรยาย การสาธิต การปฏิบัติจริง การศึกษาดูงาน การสืบทอดจาก
ตำรา สอดคล้องกับแนวคิดของทฤษฎีกระบวนการเรียนรู้ในแบบลึกและแบบตื้นของ สเปนเซอร์
(Spensor, 1988) ที่ให้ไว้ว่า การที่คนเราจำและเรียนรู้สิ่งต่างๆอย่างมีความหมายได้ เกิดจากการ
เรียนรู้ที่เป็นกระบวนการมากกว่าการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ สอดคล้องกับ (Brown and
Moberg, 1980 : 16-17) ที่ได้สังเคราะห์รูปแบบขึ้นมาจากแนวความคิดเชิงระบบ กับหลักการ
บริการตามสถานการณ์ มีองค์ประกอบประกอบด้วย สภาพแวดล้อม เทคโนโลยี โครงสร้าง
กระบวนการจัดการ และการตัดสินใจสั่งการ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

การดำเนินการตามรูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม
ของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ให้ประสบผลสำเร็จ ผู้รับการสืบทอดสามารถ
จดจำองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ชัดเจนไม่หลงลืมและสามารถถ่ายทอดความรู้ต่อไปได้ ควรนำ

สื่อสมัยใหม่ เช่นกล้องวิดีโอเข้ามามีบทบาทขึ้นตอนวิธีการหรือเรื่องราวต่างๆของภูมิปัญญาแต่ละเรื่องเก็บไว้

2.ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการวิจัยการนำรูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมของตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ไปใช้เป็นวิธีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือท้องถิ่นอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่มีอยู่ภายในชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 : ภาคใต้. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2545.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555 – 2559. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554.
- ฉาณิกา เงินอัน. การวิจัยและพัฒนารูปแบบการจัดทำหน่วยการเรียนรู้แบบบูรณาการบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ของนักเรียนชาวไทยภูเขา. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. ฉะเชิงเทรา : มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์, 2553.
- พรณสิริ กุลนาถศิริ. รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นของจังหวัดสุโขทัย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ด. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2552.
- สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์. การสืบทอดสื่อพื้นบ้านแห่งตึก จ.จันทบุรีเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน. วิทยานิพนธ์ นศ.ด. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- พระสุริยา มาตย์คำ. การพัฒนากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาหมอพ่น บ้านในประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. เลย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, 2553.
- สามารถ จันทรสุรีย์. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2536.
- Brown, W.B. and D.J. Moberg. Organization Theory and Management : A Macro Approach. New York : John Wiley and Sons, 1980.
- Rowland S. Russell. The Ecology of Paradox: Disturbance and Restoration in Land and Soul. Ph.D., Antioch University, 2008.
- Spensor, K. The Psychology of Educational Technology and Instruction Media. New York : Routledge. 1988.